

Examining Persian Suffixes -ani, -ayi, and -al Based on Cognitive Morphology

Zahra Hasanpuran ¹, Shahla Sharifi ²

1. Corresponding Author Department of Linguistics, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: z_hasanpuran@mail.um.ac.ir

2. Department of Linguistics, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: sh-sharifi@um.ac.ir

Article Info Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
31, January, 2024

In Revised Form:
8, August, 2024

Accepted:
17, August, 2024

Published Online:
19, January, 2025

Keywords:
Construction
Morphology, Suffix,
Construction
Schema, Derivation,
Word Formation

The aim of this article is to analyze the polysemy of the three suffixes "-ani, -ayi and -al" in Persian language with construction morphology framework. This analysis is based on Booij construction morphology theory (2010, 2016) which is rooted in the cognitive linguistics school and especially the cognitive grammar theory (Langacker, 2008, 2009). In Booij's (2010, 2016) construction morphology approach, language words are "constructions" whose meaning is the most important component in their structural analysis. Derivational affixes of Persian language, which include suffixes and prefixes and are numerous, have a good capacity to add new meanings to basic constructions and create a derivative word. The research data is extracted from Zansu Persian dictionary (Keshani, 1993). In order to investigate the polysemy of these suffixes, first we have designated the construction schemas and sub-schemas of the words containing the three mentioned suffixes, and then we have designed their polysemy network. Examining the research data showed that the words containing each of these three derivational suffixes, which are different from each other in terms of meaning and caused the polysemy of the named suffixes, are actually the result of different schemas and sub-schemas that are different in terms of form and meaning. The results of the research show that at the lowest level of the schema network of the "-ani" suffix, there are five different sub-schemas, two of which have a nominal base. Next two sub-schemas have prepositional base and at last, the last sub-schema has adjective base. At the lowest level of the schema network of the "-al" suffix, there are four sub-schemas which bases are from the categories of nouns, adjectives, or verb present stem. While the suffix "-ayi" has only two sub-schemas, one of which has a nominal base and the other has an adjective base. According to Booij's (2010, 2016) construction morphology theory, the polysemy of these suffixes cannot be explained at the level of concrete words; Rather, this polysemy should be considered related to the level of constructional schemas, which are more abstract than the concrete words of the language.

Cite this The Author(s): Hasanpuran, Z., Sharifi, S., (2024-2025): Examining Persian Suffixes -ani, -ayi, and -al Based on Cognitive Morphology; Journal of Language Researches, No. 2, Vol.15, Serial No. 29, Autumn & Winter - (71-98)- DOI: [10.22059/jolr.2024.380137.666891](https://doi.org/10.22059/jolr.2024.380137.666891)

1. Introduction

There are various linguistic approaches and theories for analyzing the derivational words of a language, each of which studies aspects of these words from a different perspective. One of the relatively new theories that has been proposed in this field is the Construction Morphology theory (Booij, 2010, 2016), which has its roots in the school of cognitive linguistics, and in particular the theory of cognitive grammar (Langacker, 2008, 2009). In the Construction Morphology theory of Booij (2010, 2016), the words of a language are considered as "constructions" whose most important component in studying their structure is meaning. In this study, three derivational suffixes "-ani" used in words such as /rohani/ and /tulani, "-ayi" such as /sirqji/ and "-al" such as /nahal/ and /tʃangal/ in Persian language have been investigated according to the Construction Morphology approach of Booij (2010, 2016) and their construction schemas along with the network structure and hierarchical relationship in the networks have been identified. The data corpus of this study consists of 41 derivational words with the suffixes "-ani", "-ayi" and "-al" which have been collected from the Persian dictionary of Zansu (1992). In the present study, we seek to find answers to two questions: (1) What are the constructional (sub)schemas of the derivational suffixes "-ani", "-ayi" and "-al" in Persian language? and (2) How are the constructional (sub)schemas of each of these suffixes arranged in a regular network with a hierarchical relationship? The aim of this research is to present the constructional (sub)schemas and the semantic network that these (sub)schemas create in a tangible form and to determine the hierarchical relationship in this network.

Numerous studies have been conducted in the field of studying suffixes of different languages with the Construction Morphology approach, among which we can mention the research of Bamshadi and Davari-Ardrakani (2017, 2018) and Rafiei and Rezaei (2019) who have studied different Persian word forms according to the Construction Morphology approach.

2. Method, Instruments, and Results

In this study, the polysemy of the derivational suffixes "-ani", "-ayi" and "-al" has been explained according to the Construction Morphology approach of Booij (2010, 2016) and the (sub)schemas and semantic network of each of these suffixes have been drawn. The research data includes 41 derivational words with the mentioned suffixes, which have been collected from the Persian dictionary of Zansu (Keshani, 1992).

The study data showed that the words containing each of these three derivational suffixes, which differ in terms of semantics and cause polysemy of the mentioned suffixes, are in fact the result of different schemas and subschemas that are different in terms of form and semantics. The words with the suffix "-ani" are placed in the form of a schema network, the lowest level of which includes five different subschemas. Two of these subschemas have a nominal base, two have a prepositional base, and one has an adjectival base. The schema network of the suffix "-al" at its lowest level has four different subschemas that govern words formed with this suffix. In two of these subschemas, the base element is from the present stem of the verb, and in the other two, from the noun and adjective category. Finally, it was determined that at the lowest level of the schema network of the suffix "-ayi", there are only two subschemas, one with a nominal base and the other with an adjectival base. Data analysis showed that, semantically, the placement of each of the aforementioned suffixes in different schemas and subschemas leads to the formation of specific meanings. The suffix "-ani" creates different meanings such as "relationship/conformity with a specific concept", "having a high degree of a specific characteristic", "state", "being in a specific position" and also "position of a body part". The suffix "-al" in its different subschemas has different meanings including "having a specific characteristic", "similarity", "passivity" and "the way to perform an action". The suffix "-ayi" adds two meanings of "state" and "dependence" (especially dependence on a geographical

location or a specific person) to its accepting schemas. According to the theory of Construction Morphology, the polysemy of these suffixes cannot be explained at the level of objective words; rather, this polysemy should be considered related to the level of constructional schemas, which are more abstract than the objective words of the language.

تحلیل پسوندهای - انی - ایی - ال زبان فارسی بر اساس ساختارهای شناختی

زهرا حسن پوران^۱ شهلا شریفی^۲

z_hasanpuran@mail.um.ac.ir

sh-sharifi@um.ac.ir

۱. نویسنده مسئول. گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه:

۲. گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه:

اطلاعات مقاله چکیده

هدف ما در مقاله حاضر، تحلیل چندمعنایی سه پسوند «انی - ایی - ال» در زبان فارسی با رویکرد ساختارهای شناختی است. این تحلیل، در چارچوب نظریه ساختارهای شناختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶) صورت می‌گیرد که ریشه در مکتب زبان‌شناسی شناختی و به خصوص نظریه دستور شناختی (لانگاکر، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹) دارد. در رویکرد ساختارهای شناختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶)، واژگان زبان به منزله «ساخت» هایی هستند که یک مؤلفه مهم در بررسی ساختارهای آنها، معنا است. وندهای اشتقاقی زبان فارسی که شامل پسوند و پیشوند می‌شوند و پرتعداد نیز هستند، ظرفیت خوبی برای افزودن معانی جدید به کل ساخت و ایجاد یک واژه مشتق دارند. داده‌های پژوهش حاضر از فرهنگ فارسی زانسو (کشانی، ۱۳۷۲) استخراج شده‌اند. برای بررسی چندمعنایی این پسوندها، ابتدا طرح‌واره‌ها و زیر طرح‌واره‌های ساختی ناظر بر واژه‌های حاوی سه پسوند یادشده را مشخص کرده، سپس شبکه چندمعنایی آنها را ترسیم نموده‌ایم. بررسی داده‌های پژوهش نشان داد که واژه‌های حاوی هر یک از این سه پسوند اشتقاقی که از لحاظ معنایی با هم تفاوت و موجب چندمعنایی پسوندهای نام‌برده شده‌اند، در واقع حاصل طرح‌واره‌ها و زیر طرح‌واره‌های متفاوتی هستند که از لحاظ صوری و معنایی متفاوت‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در پایین‌ترین سطح شبکه طرح‌واره‌ای پسوند «-انی»، پنج زیر طرح‌واره متفاوت قرار دارد که دو مورد از آنها دارای پایه اسمی است. دو زیر طرح‌واره بعدی پایه حرف اضافه‌ای دارند و در نهایت، زیر طرح‌واره آخر دارای پایه صفتی است. در پایین‌ترین سطح شبکه طرح‌واره‌ای پسوند «-ال»، چهار زیر طرح‌واره وجود دارد که پایه‌های آنها از مقوله اسم، صفت یا ستاک حال فعل است. این در حالی است که پسوند «-ایی» تنها دو زیر طرح‌واره دارد که یکی دارای پایه اسمی و دیگری دارای پایه صفتی است. بر اساس نظریه ساختارهای شناختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶)، چندمعنایی این پسوندها را نمی‌توان در سطح واژه‌های عینی تبیین نمود؛ بلکه این چندمعنایی را باید مربوط به سطح طرح‌واره‌های ساختی دانست که انتزاعی‌تر از واژه‌های عینی زبان هستند.

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۵/۰۹

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۹/۱۵

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۹/۲۰

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۰/۳۰

واژه‌های کلیدی:

صرف ساختی، پسوند،

طرح‌واره ساختی،

اشتقاق، واژه‌سازی.

استناد: حسن پوران، زهرا؛ شریفی، شهلا؛ (۱۴۰۳): تحلیل پسوندهای - انی - ایی - ال زبان فارسی بر اساس ساختارهای شناختی: پژوهش‌های زبانی، سال ۱۵، شماره ۲،

DOI: 10.22059/jolar.2024.380137.666891

پاییز و زمستان، پیاپی ۲۹ - (۷۱-۹۸).

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

۱. مقدمه

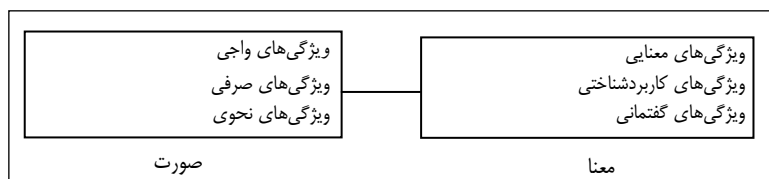
رویکردها و نظریات زبان‌شناختی گوناگونی برای تحلیل واژه‌های اشتقاقی زبان وجود دارد که هر کدام با نگاهی متفاوت به مطالعه جنبه‌هایی از این واژه‌ها می‌پردازند. یکی از نظریه‌های نسبتاً جدیدی که در این زمینه مطرح شده نظریه ساختارهای شناختی^۱ (بوی^۲، ۲۰۱۰، ۲۰۱۶) است که ریشه در مکتب زبان‌شناسی شناختی^۳ و به خصوص نظریه دستور شناختی^۴ (لانگاکر^۵، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹) دارد. در هر مکتب، نظریه و یا رویکرد زبان‌شناسی که اجزای زبان را بر پایه شناخت بررسی کند، نحوه فراگیری زبان اول اهمیت فراوانی دارد. در رویکرد شناختی به زبان، قیاس واژگان توسط کودک، منجر به گسترش دایره واژگانی و ساخت واژه‌های جدید می‌گردد و کودک بدین وسیله ساخت و الگوی واژگان اشتقاقی را کشف می‌کند. در رویکرد ساختارهای شناختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶)، واژگان زبان به منزله «ساخت»^۶ هایی هستند که مهم‌ترین مؤلفه در بررسی ساختارهای آنها، معنا است. وندهای اشتقاقی زبان فارسی که شامل پسوند و پیشوند می‌شوند و پرتعداد نیز هستند، ظرفیت خوبی برای افزودن معانی جدید به ساخت‌های پایه و ایجاد یک واژه مشتق دارند. در این پژوهش، سه پسوند اشتقاقی «-انی»، «-ایی» و «-ال» به کاررفته در واژه‌هایی مانند روحانی و طولانی، «-ایی» مانند سیرایی و «-ال» مانند نهال و چنگال در زبان فارسی طبق رویکرد ساختارهای شناختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶) بررسی شده‌اند و طرح‌واره‌های ساختی آنان به همراه ساختار شبکه‌ای و رابطه پایگانی^۷ در شبکه‌ها مشخص شده است. پیکره داده‌های این پژوهش از تعداد ۴۱ واژه مشتق دارای پسوندهای «-انی»، «-ایی» و «-ال» تشکیل شده است که از فرهنگ فارسی زانسو (۱۳۷۲) جمع‌آوری شده‌اند. انتخاب فرهنگ زانسو (۱۳۷۲) از آن جهت بوده است که بررسی واژگان مختوم به یک حرف یا پسوند را به خصوص برای زبان‌شناسان، سهولت می‌بخشد. در پژوهش حاضر، در پی یافتن پاسخ دو پرسش هستیم: (۱) (زیر) طرح‌واره‌های ساختی پسوندهای اشتقاقی «-انی»، «-ایی» و «-ال» در زبان فارسی کدام‌اند؟ و (۲) (زیر) طرح‌واره‌های ساختی هر کدام از این پسوندها چگونه در قالب شبکه‌ای منظم با رابطه سلسله‌مراتبی قرار می‌گیرند؟ هدف از این پژوهش این است که (زیر) طرح‌واره‌های ساختی و شبکه معنایی^۸ که این (زیر)

1. Construction Morphology (CM)
2. Booij
3. Cognitive Linguistics
4. Cognitive Grammar
5. Langacker
6. construction
7. schema
8. hierarchiacal
9. semantic network

طرح‌واره‌ها ایجاد می‌کنند، به شکل ملموس ارائه شده و رابطه پایگانی در این شبکه مشخص شود.

۲. مبانی نظری

چارچوب نظری پژوهش حاضر، ساختواره ساختی (بوی، ۲۰۱۰، ۲۰۱۶) است. رویکردی که بوی (۲۰۱۰) در طرح این نظریه ساختوازی اتخاذ کرد، رویکرد شناختی است. در رویکرد شناختی، معنا نقش پررنگی در تحلیل زبان‌شناسی بخش‌های مختلف زبان ایفا می‌کند. در این رویکرد، معنا به عنوان یک اصل کلیدی زبان در نظر گرفته می‌شود که نمود آن در ذهن، زبان و بخش‌های نحو و ساختواره را می‌سازد؛ یعنی فرافکن معنا از ابتدای هر فرایند شناختی که به ساخت زبان منتهی شود، وجود دارد و همین معنا است که اساس ساخت و تولیدات مختلف زبانی است. با طرح رویکرد زبان‌شناسی شناختی، پژوهش‌گران در پی تحلیل و توجیه بخش‌های دستور زبان^۱ طبق همین رویکرد برآمدند که در این پژوهش، بخش ساختوازی و به طور خاص، نظریه ساختواره ساختی (بوی، ۲۰۱۰، ۲۰۱۶) با رویکرد شناختی مورد نظر است. این نظریه اولین بار توسط بوی (۲۰۱۰) معرفی شد. بوی (۲۰۱۸: ۳) سه اصل مهم را در تحلیل ساختوازی خود در نظر می‌گیرد: (۱) ساختواره ساختی، واژه بنیاد است و نه تکواژ بنیاد؛ (۲) الگوی ساختوازی که در تحلیل استفاده می‌شود «ساخت» است؛ و (۳) میان دستور و واژگان مرز واضح و مشخصی وجود ندارد؛ چراکه اصل تشکیل هردو، معنا است. منظور از «ساخت» در مورد دوم، یک واحد مستقل معنادار است که یک صورت زبانی دارد و یک معنای زبانی. پس «ساخت» به منزله یک جفت صورت-معنا است که بخش معنا اثر مهمی در بخش صورت دارد (گلدبرگ^۲، ۱۹۹۵: ۴). طبق نظر بوی (۲۰۱۶)، بخش صورت در ساختواره ساختی، حامل ویژگی‌های نحوی-ساختوازی و واجی است؛ یعنی طبقه هر واژه و طبقه پایه‌ای که واژه از آن مشتق شده، به علاوه تلفظ آن در بخش صورت «ساخت» نمود می‌یابد. برای مثال در واژه «بارانی»، طبقه واژه که صفت است همراه با طبقه پایه آنکه اسم است در بخش صورت نمود می‌یابند؛ به علاوه، تلفظ واژه که /barani/ است نیز در همین بخش ضبط می‌گردد.

شکل ۱. ساخت و دو بخش معنایی و صوری آن (بوی، ۲۰۱۶: ۴۲۷)

1. language grammar components
2. Goldberg

بخش معنا در «ساخت»، حاوی اطلاعات و ویژگی‌های معنایی، کاربردشناختی و گفتمانی است و در کل، ویژگی‌ها و اطلاعاتی که به بافت مربوط است در این بخش ذخیره می‌گردد. بدین ترتیب، واحد تحلیل در نظریه ساختواره ساختی، «ساخت» یا همان جفت صورت-معنا می‌باشد. واژه عینی‌ای که در زبان وجود دارد نیز «برساخت»^۱ نامیده می‌شود. شکل ۱ یک ساخت و دو بخش صورت و معنای آن را نشان می‌دهد.

یک مفهوم مهم دیگر در نظریه ساختواره ساختی، مفهوم «طرحواره» است. در این نظریه، «طرحواره» ابزاری است که رابطه بین صورت و معنا را به شکل یک الگو نشان می‌دهد. برای واژه‌های عینی زبان می‌توان طرحواره نوشت. الگوی کلی یک طرحواره در نظریه ساختواره ساختی به صورت عبارت a است:

$$a. \langle [X_{Ai} Y_{Bj}]_{Ck} \leftrightarrow [SEM_{ij}]_k \rangle$$

سمت چپ طرحواره a مختص بخش صورتی ساخت و سمت راست آن مختص بخش معنایی ساخت است. \leftrightarrow رابطه و ارتباط دوسویه بخش صورت و معنا را نشان می‌دهد. خوانش بخش صورتی به این صورت است: عنصر X با نمایه I و از مقوله A قبل از عنصر Y با نمایه j و از مقوله B قرار گرفته و ساختی با نمایه k و از مقوله C را به دست می‌دهد. در سمت راست طرحواره بالا، SEM با نمایه ij قرار گرفته است؛ یعنی معنای دو عنصر با نمایه‌های i و j. حاصل بخش معنایی مانند حاصل بخش صورتی با همان نمایه (k) نشان داده می‌شود.

برای روشن شدن موضوع، دو بخش معنایی و صورتی طرحواره برساخت «هوایما» را در عبارت b در نظر بگیرید:

$$b. \langle [Izari]_{Nk} \leftrightarrow [Hoai]_{Nk} \rangle$$

در عبارت b «هوایما» از مقوله اسم (N) قبل از «پیما» از مقوله فعل (V) قرار گرفته و برساخت «هوایما» را از مقوله اسم ایجاد کرده است. این ساخت، معنای «ابزاری که با آن عمل پیمودن در هوا را انجام می‌دهند» را به دست می‌دهد. نمایه حاصل بخش معنایی مانند حاصل بخش صورتی همچنان k است و این حاصل معنا، از مقوله اسم است.

در نظریه ساختواره ساختی، نظر بر این است که وقتی اهل زبان در معرض برساخت‌ها قرار می‌گیرند، ساخت را تشخیص داده و آن را همراه با برساخت در ذهن خود ذخیره می‌کنند؛ پس ما به عنوان سخنگویان زبان، هم ساخت و هم برساخت را در ذهن خود داریم. برای مثال، کودک با برخورد با برساخت‌های «هوایما، کوه‌پیما، راه‌پیما»، ساخت آن‌ها را به صورت جفت صورت-معنا تشخیص داده و طرحواره آن‌ها به صورت عبارت c در ذهنش ثبت می‌گردد:

$$c. \langle [X_{Ni} \text{ کسی یا چیزی}]_{Nk} \leftrightarrow [SEM_i \text{ عمل پیمودن}]_{Nk} \rangle$$

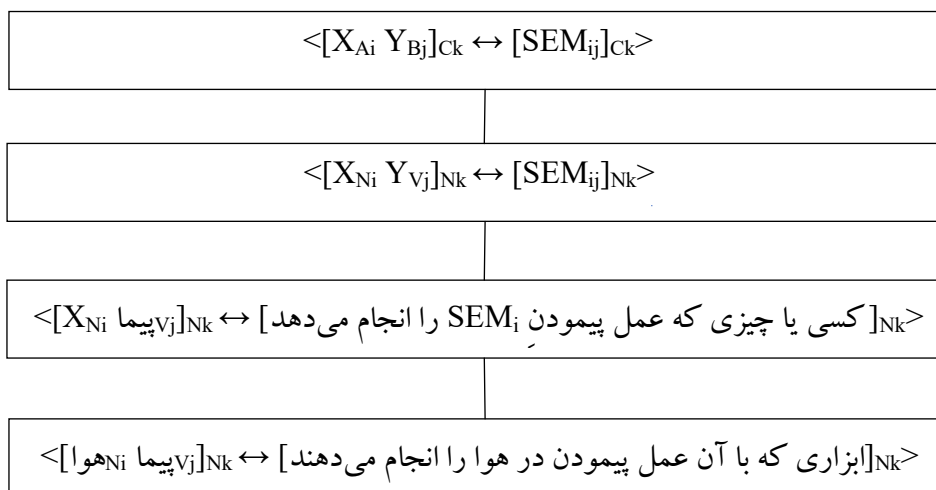
چیزی که در ذهن کودک مانع از قرار دادن هر عنصری از مقوله اسم در جایگاه X می‌شود، مؤلفه «قابل پیمایش بودن» در معنای عنصر X است. همان‌طور که در بخش معنایی ط در نظر گرفتن رحواره بالا نشان داده شده است، SEM_i باید بتواند «پیمایش» شود؛ بنابراین اسم‌های «خودکار، کتاب، لیوان» نمی‌توانند جایگاه X را پر کنند. به همین دلیل است که در زبان فارسی، بر ساخت‌های «خودکار پیمما، کتاب پیمما، لیوان پیمما» وجود ندارد. حال کودک می‌تواند هر اسمی را که «پیمایش» شود را در طرح‌واره C در جایگاه X قرار داده و بر ساخت بسازد. از این رو، بوی (۲۰۱۳: ۲۵۶) طرح‌واره‌ها را بخش زبانی زبان می‌داند.

هر طرح‌واره می‌تواند شامل «زیر طرح‌واره» هایی باشد. زیر طرح‌واره از طرح‌واره مشتق شده و از آن عینی‌تر است؛ اما تا رسیدن به بر ساخت که واژه عینی زبان است، فاصله دارد. برای مثال طرح‌واره‌ای که برای بر ساخت‌های «هواییمما، کوه‌پیمما، راه‌پیمما» نوشتیم را دوباره در نظر بگیرید:

این $\langle [X_{Ni} \text{ کسی یا چیزی که عمل پیمودن } SEM_i \text{ را انجام می‌دهد}]_{Nk} \leftrightarrow [X_{Ni} \text{ پیمما } v_{j}]_{Nk} \rangle$ c. باشد: طرح‌واره، خود می‌تواند زیر طرح‌واره‌ای برای ساخت

d. $\langle [X_{Ni} \text{ Y } v_{j}]_{Nk} \leftrightarrow [SEM_{ij}]_{Nk} \rangle$

طرح‌واره d بسیار از زیر طرح‌واره c انتزاعی‌تر است. می‌توان گفت در کل، زیر طرح‌واره‌ها از طرح‌واره‌ها عینی‌تر بوده و به ساخت بر ساخت نزدیک‌تر هستند. شکل ۲ می‌تواند رابطه شبکه‌ای بین طرح‌واره و زیر طرح‌واره را نشان دهد.

شکل ۲. ساختار شبکه‌ای طرح‌واره «هواییمما» در فارسی

همان‌طور که مشاهده می‌شود، رابطه پایگانی در شبکه طرح‌واره‌ای شکل ۲ به خوبی مشخص است. منظور از رابطه پایگانی، رابطه‌ای است که بین هر طرح‌واره و زیر طرح (ها) ی آن برقرار است. در شبکه پایگانی شکل ۲، هر چه به سمت پایین برویم، به تولید بر ساخت «هواییمما»

نزدیک‌تر می‌شویم. در شکل ۲، طرح‌واره اول (بالاترین طرح‌واره) بسیار انتزاعی است؛ به گونه‌ای که نه خود عناصر X و Y و نه مقوله‌های A و B و C مشخص نیستند. در زیر طرح‌واره بلافصل آن (زیر طرح‌واره اول)، A، B و C با مقوله‌های اسم، فعل و اسم پر شده است و این زیر طرح‌واره نسبت به طرح‌واره اول، عینی‌تر است. در زیر طرح‌واره دوم، عنصر Y با «پیما» پر شده و به جای SEM_j نیز، معنای آن نگاشته شده است. در نهایت در زیر طرح‌واره سوم که از همه عینی‌تر است، عنصر X و SEM_i نیز مشخص شده‌اند و این زیر طرح‌واره می‌تواند ساخت «هوایما» را به دست دهد. ساخت «هوایما» که حاصل از زیر طرح‌واره سوم است، وارد زبان شده و بر ساخت «هوایما» نامیده می‌گردد. در این مثال، زبایی طرح‌واره‌ها و ترتیبی که در ساختارهای شناختی وجود دارد، به وضوح مشخص است. ترتیبی که در نظریه ساختارهای شناختی در نظر گرفته می‌شود، مطابق با روند شناختی ذهن در شناسایی بر ساختارها است.

۳. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در زمینه بررسی پسوندهای زبان‌های مختلف با رویکرد ساختارهای شناختی صورت گرفته که در این مقاله، ابتدا به ذکر چند نمونه از تحقیقات ایرانی و سپس غیر ایرانی بسنده می‌شود.

بامشادی و داوری اردکانی (۱۳۹۶) در پژوهشی پسوند «ار» فارسی را طبق نظریه ساختارهای شناختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶) بررسی کرده‌اند. پیکره این پژوهش را ۳۸ واژه مشتق دارای ساختار [X-ار] تشکیل داده است. پژوهش‌گران، پنج زیر طرح‌واره^۱ برای واژگان مشتق دارای ساختار مذکور ارائه کرده و مدعی شده‌اند با اضافه شدن این پسوند به اسم و ستاک گذشته افعال، قلمروهای شناختی فرایند، کنشگری، نمود و رابطه بازنمایی می‌شود. از دیگر نتایج این تحقیق می‌توان اشاره کرد که زیر طرح‌واره‌های این ساختار، به طور قابل توجهی حاصل فرایند «بریافت»^۲ بوده‌اند و معانی محصولات این زیر طرح‌واره‌ها از نوع فاعلی، مصدری و مفعولی است.

یکی از پربسامدترین پسوندهای زبان فارسی، پسوند «ی» است که بامشادی و قطره (۱۳۹۶) به بررسی آن با رویکرد صرف ساختی پرداخته‌اند. در این پژوهش، ۳۸ معنای مختلف برای این پسوند ضبط شده است و نگارندگان، چندمعنایی آن را طبق چارچوب ذکر شده بررسی کرده‌اند. پیکره این پژوهش برای مشخص کردن این معانی، ۸ هزار واژه مشتق و مرکب فارسی بوده است. بامشادی و قطره (۱۳۹۶) رابطه پایگانی در طرح‌واره‌ها و زیر طرح‌واره‌های آن را نیز مشخص کرده‌اند. در این پژوهش، چندمعنایی پایگانی این پسوند فارسی نیز به خوبی تفسیر شده است.

1. subschema
2. construal

بامشادی و داوری اردکانی (۱۳۹۷) در پژوهشی دیگر پسوند «گار» را از منظر ساختواژه ساختی بررسی کرده و طرح‌واره‌های ساختی آن را در قالب شبکه طرح‌واره‌ای نشان داده‌اند. در این پژوهش، ۲۹ واژه مشتق دارای ساخت [X-گار] مورد تحلیل قرار گرفته است. پژوهش‌گران ۶ زیر طرح‌واره ساختی برای ساخت ذکرشده مطرح کرده و عنوان داشته‌اند قلمروهای شناختی کنشگری، جهت و رابطه در این زیر طرح‌واره‌ها نمود داشته‌اند. محصول زیر طرح‌واره‌ها نیز از مقوله اسم و صفت است. همچنین زیر طرح‌واره‌های پسوند «گار» به طور چشمگیری حاصل فرایندهای شناختی «بریافت» و «مقوله‌بندی»^۱ است.

پسوند اشتقاقی «-انه» نیز توسط بامشادی و همکاران (۱۳۹۷) طبق رویکرد ساختواژه ساختی بررسی شده است. پیکره این پژوهش، ۹۴۴ واژه اشتقاقی حاوی این پسوند بوده است و طبق نتایج تحقیق، ساخت‌های ساخته‌شده با این پسوند اشتقاقی با ۱۲ زیر طرح‌واره ساختی توجیه می‌شوند. محصول این ۱۲ زیر طرح‌واره، از مقوله‌های اسم، صفت و قید است. نویسندگان همچنین مدعی شده‌اند که محصول این ساخت عمدتاً از نوع مقوله صفت است و تعداد کمتری از واژگان ساخته‌شده با این پسوند فارسی، در زبان نقش قید به خود می‌گیرند.

عظیم دخت و همکاران (۱۳۹۷) نیز در پژوهش خود طبق رویکرد صرف ساختی، به بررسی ساخت [X-یاب] پرداختند و معانی مختلف واژه‌های مرکبی که پسوند «یاب» در آنان استفاده شده است را ارزیابی کردند. در این پژوهش از پیکره‌های هم‌زمانی و در زمانی استفاده شده و طبق نتایج آن، واژه‌های مرکب دارای این پسوند از مقوله صفت و اسم می‌باشند. همچنین، ستاک حال «یاب» به واژه‌های مرکب منتهی به خود، معنای ویژگی شخص/شیء عامل، ابزار و شخص عامل را القا می‌کند. طبق بررسی در زمانی پیکره این پژوهش، فرایند حذف موصوف و ترجمه قرضی واژه‌ها از زبان انگلیسی به فارسی منجر به بسط معنایی ویژگی شخص/شیء عامل به ابزار و عامل شده است. در این پژوهش، ساخت [X-یاب] دارای معنای سرمنونی «ویژگی متمایزکننده هستاری مرتبط با مفهوم یافتن و جزء اول» است. زیر طرح‌واره بعدی این ساخت به معنی «شخص انجام دهنده عمل یافتن در ارتباط با مفهوم جزء اول» است که فرایند حذف موصوف «شخص» منجر به ایجاد آن شده است. حذف موصوف «دستگاه/نرم‌افزار» نیز منجر به ایجاد زیر طرح‌واره بعدی به معنی «شیء انجام‌دهنده عمل یافتن در ارتباط با مفهوم جزء اول» شده است.

همچنین بامشادی و همکاران (۱۳۹۸) پسوندهای «-ین» و «-ینه» را در ساخت‌های [X-ین] و [X-ینه] بررسی کرده‌اند. چارچوب اتخاذشده در این پژوهش ساختواژه ساختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶) بوده است. پیکره این پژوهش را ۷۱ واژه مشتق دارای ساخت [X-ین] و ۵۹ واژه مشتق

دارای ساخت [X-ینه] تشکیل داده است. طبق نظر نویسندگان، طرح‌واره‌های ساخت‌های ذکرشده تنوع چشمگیری دارند؛ چراکه پسوند «ین» خود دارای ۷ زیر طرح‌واره ساختی و محصولاتی از مقوله صفت است؛ پسوند «ینه» نیز ۹ زیر طرح‌واره ساختی و محصولاتی از مقوله اسم و صفت را تشکیل می‌دهد.

رفیعی و رضایی (۱۳۹۸) پسوند «گر» را با رویکرد ساختار شناختی و در پیکره‌ای از ۱۲۴ واژه مشتق دارای ساخت [X-گر] تحلیل کرده‌اند. پژوهش‌گران با مشخص کردن مقوله‌بندی معانی واژگان پیکره، به رسم زیر طرح‌واره‌های ساختی ساخت مذکور پرداخته‌اند. به ادعای رفیعی و رضایی (۱۳۹۸)، معنای سرنمون طرح‌واره ساخت [X-گر]، «عامل انسانی انجام مداوم و متمایز عمل مرتبط با مفهوم پایه» است.

از میان تحقیقات غیر ایرانی نیز می‌توان به آرکودیا^۱ (۲۰۱۱) اشاره کرد. در این پژوهش، چندمعنایی پسوند «bā» در زبان ماندارین طبق رویکرد ساختار شناختی بررسی شده است. همچنین در همین پژوهش، پسوند «vi» در زبان ایوه نیز تحلیل شده و نویسنده به مقایسه چندمعنایی این دو در همین چارچوب پرداخته است. همچنین بوی (۲۰۰۹) با چارچوب ساخت‌بنیاد، گروه «صفت + اسم» را در زبان یونانی نو و هلندی به طور مفصل بررسی کرده و نشان داده است که چطور این چارچوب می‌تواند ویژگی‌های گوناگون این گروه را توجیه کند. بوی و هونینگ^۲ (۲۰۱۴) نیز به تعریف «وندواره^۳» و «اصطلاحات ساختی» پرداخته‌اند و در پژوهش خود، تأثیر این دو را در چارچوب ساختار شناختی تحلیل کرده‌اند. نویسندگان در این تحلیل، به تفاوت وندواره و وند پرداخته‌اند و اصطلاحات ساختی را با توجه به زیر طرح‌واره‌های ترکیب در زبان هلندی تعریف کرده‌اند.

۴. روش‌شناسی

در این پژوهش، به تبیین چندمعنایی پسوندهای اشتقاقی «-انی»، «-ایی» و «-ال» طبق رویکرد ساختار شناختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶) و رسم (زیر) طرح‌واره‌ها و شبکه معنایی هر یک از پسوندهای منتخب در این پژوهش می‌پردازیم. داده‌های پژوهش، شامل تعداد ۴۱ واژه مشتق مختوم به پسوندهای اشتقاقی «-انی»، «-ایی» و «-ال» است که با بررسی فرهنگ فارسی زانسو (۱۳۷۲) به دست آمد.

۵. تحلیل داده‌ها

در این بخش ابتدا واژه‌های اشتقاقی مختوم به پسوند «-انی» و سپس «-ایی» و «-ال» مطابق با رویکرد ساختار شناختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶) بررسی خواهد شد.

1. Arcodia
2. Booij & Huning
3. affixoid

داده‌های مربوط به پسوند اشتقاقی «-انی»، تعداد ۲۲ واژه مشتق است که با بررسی فرهنگ فارسی زانسو (۱۳۷۲) به دست آمد. بررسی این داده‌ها طبق رویکرد ساختواژه ساختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶) نشان می‌دهد که طرح‌واره ساخت واژگان اشتقاقی دارای پسوند «-انی»، شامل سه زیر طرح‌واره اصلی است که پایه‌ای را که این پسوند می‌تواند به آن اضافه شود مشخص می‌کند. این سه زیر طرح‌واره با اضافه شدن پسوند «-انی» به سه پایه اسم، صفت و حرف اضافه تشکیل می‌شوند. اضافه شدن این پسوند به پایه اسمی، ساختی از مقوله صفت است که در واژه‌هایی مانند *روحانی* و *ربانی* مشهود است. این زیر طرح‌واره صفتی، خود شامل دو زیر طرح‌واره است. همین‌طور، اضافه شدن پسوند «-انی» به پایه صفتی، ساختی از مقوله اسم را تشکیل می‌دهد که در واژه *زندگانی* مشهود است؛ اضافه شدن این پسوند به پایه حرف اضافه نیز ساختی از مقوله صفت (مانند *تحتانی*) و یا اسم (مانند *پیشانی*) است؛ یعنی این زیر طرح‌واره، خود شامل دو زیر طرح‌واره جانبی است. در ادامه به تبیین کامل (زیر) طرح‌واره‌های پسوند اشتقاقی «-انی» با بیان دقیق جفت صورت-معنای آن می‌پردازیم.

۵-۱. طرح‌واره پسوند «-انی»

عبارت A، طرح‌واره ساختی پسوند اشتقاقی «-انی» را نشان می‌دهد:

A. <[[a]_{Xi} -ani]_{Yj}>

طبق این طرح‌واره، پسوند «-انی» می‌تواند به هر پایه‌ای از مقوله X اضافه شود. این طرح‌واره، درجه انتزاع بالایی دارد؛ چراکه هنوز مقوله پایه (a) مشخص نیست و در این سطح a می‌تواند هر پایه‌ای با هر مقوله‌ای را در برگیرد. همچنین، مقوله ساخت حاصل از این طرح‌واره (Y) نیز مشخص نیست. اساساً تمام برساخت‌های دارای پسوند «-انی» در این طرح‌واره جای می‌گیرند. طبق بررسی پیکره پژوهش، طرح‌واره فوق شامل سه زیر طرح‌واره با پایه اسم، صفت و حرف اضافه است که زیر طرح‌واره با پایه اسم، تعداد بیشتری از ۲۲ واژه مشتق داده پژوهش را در برمی‌گیرد. تعداد ۱۷ واژه از واژگان پیکره با زیر طرح‌واره با پایه اسم ساخته می‌شود و زیر طرح‌واره با پایه صفت این پسوند، تنها در ساخت دو واژه در پیکره دخالت دارد؛ همچنین، تعداد سه واژه در پیکره نیز توسط زیر طرح‌واره با پایه حرف اضافه تولید می‌شوند. در ادامه به تبیین هر یک از این سه زیر طرح‌واره می‌پردازیم.

۵-۱-۱. زیر طرح‌واره پسوند «-انی» با پایه اسم

در زیر طرح‌واره پسوند «-انی» با پایه اسم، با اضافه شدن این پسوند به یک پایه اسمی، ساختی از جنس صفت تشکیل می‌شود. عبارت A.1، این زیر طرح‌واره را نشان می‌دهد.

A.1. <[[a]_{Ni} -ani]_{Aj}>

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، در این زیر طرح‌واره، مقوله پایه a از جنس اسم است؛ اما خروجی این زیر طرح‌واره، ساختی از مقوله صفت است. طبق رابطه پایگانی، درجه انتزاع این زیر طرح‌واره از طرح‌واره آن (یعنی A) کمتر است؛ اما همچنان، هر پایه‌ای از مقوله اسم می‌تواند در

جایگاه a قرار گیرد. به همین دلیل، هر ساخت خروجی این زیر طرح‌واره، در برساخت‌های زبان فارسی موجود نیست و این زیر طرح‌واره، خود زیر طرح‌واره‌های دیگری را می‌طلبد که برساخت‌های صفتی حاوی پسوند اشتقاقی «-انی» در زبان فارسی را توجیه کند. در ادامه به تبیین دو زیر طرح‌واره‌ی A.1 می‌پردازیم.

زیر طرح‌واره نخست A.1 در ساخت‌هایی مانند «جسمانی» و «همگانی» دخالت دارد. این زیر طرح‌واره که آن را A.1.1 می‌نامیم، به صورت زیر بازنمایی می‌شود:

$\langle [A_j] \text{ویژگی کسی/چیزی که مرتبط با/ منطبق بر SEM}_i \text{ است} \rangle \leftrightarrow [a]_{[N_i - ani]_{A_j}}$ A.1.1.

در این زیر طرح‌واره، اسامی ملموس و انتزاعی می‌توانند در جایگاه a قرار گیرند تا با اضافه شدن پسوند «-انی» به آن، ساختی با معنای «ویژگی کسی/چیزی که مرتبط با/ منطبق بر SEM_i است»، به دست آید. برای مثال واژه «جسمانی» را در نظر بگیرید. الگوی زیر، زیر طرح‌واره این ساخت را نشان می‌دهد:

$\langle [A_j] \text{ویژگی چیزی که مرتبط با جسم است} \rangle \leftrightarrow [a]_{[N_i - ani]_{A_j} \text{[جسم]}}$

در این زیر طرح‌واره، «جسم» که اسمی ملموس است، در جایگاه پایه (a) قرار گرفته و با اضافه شدن پسوند «-انی» به آن، یک ساخت صفتی با معنای «ویژگی چیزی که مرتبط با جسم است» را به دست می‌دهد. این زیر طرح‌واره حاوی هیچ درجه‌ای از انتزاع نیست و اکنون، ساخت حاصل از آن وارد زبان شده و برساخت «جسمانی» را تشکیل می‌دهد.

در بررسی پیکره پژوهش، برساخت‌های «جسمانی، حقانی، دیدگانی، ربانی، روحانی، صمدانی، عقلانی، نفسانی، وحیانی، خسروانی و عصبانی» با زیر طرح‌واره A.1.1 تولید می‌شوند و این زیر طرح‌واره زایا است. نکته مهم اینکه به دلایل آوایی، یک واج میانجی می‌تواند بین پایه اسمی و پسوند «-انی» قرار بگیرد؛ مانند ساخت «دیدگانی» که تحلیل آوایی آن از موضوع این مقاله خارج است.

زیر طرح‌واره دوم A.1 که ساخت‌هایی مانند «چراغانی» از آن حاصل می‌شود را در الگوی

A.1.2 مشاهده می‌کنید.

$\langle [A_j] \text{دارای SEM}_i \text{ زیاد} \rangle \leftrightarrow [a]_{[N_i - ani]_{A_j} \text{[N-thing]}}$ A.1.2.

در این زیر طرح‌واره، اسم‌هایی می‌توانند جایگاه پایه (a) را پر کند که یک «چیز» باشد. طبق پیکره پژوهش، شش ساخت «چراغانی، شهوانی، طولانی، ظلمانی، عضلانی، نورانی»، با زیر طرح‌واره A.1.2 به دست می‌آیند که پایه همگی آنها، یک «چیز» است. در زیر به عنوان نمونه، زیر طرح‌واره ساخت «نورانی» را بررسی می‌کنیم:

$\langle [A_j] \text{دارای نور زیاد} \rangle \leftrightarrow [a]_{[N_i - ani]_{A_j} \text{[نور]}}$

همان‌طور که مشاهده می‌کنید، در قسمت صوری زیر طرح‌واره بالا، اسم «نور» در جایگاه پایه اسمی با نمایه 1 قرار گرفته و بعد از آن پسوند «-انی» آمده است. حاصل این قسمت، یک

صفت است که معنای آن در قسمت معنایی زیر طرح‌واره ذکر شده است. حال به دلیل عدم انتزاع زیر طرح‌واره ساخت «نورانی»، بر ساخت «نورانی» وارد زبان فارسی می‌گردد.

۵-۱-۲. زیر طرح‌واره پسوند «-انی» با پایه صفت

این زیر طرح‌واره، با اضافه کردن یک صفت به پسوند «-انی»، تشکیل یک اسم را می‌دهد. زیر طرح‌واره پسوند «-انی» با پایه صفت را در زیر مشاهده می‌کنید:

A.2. $\langle [N_j \text{ حالت/وضعیت SEM}_i \text{ بودن}] \leftrightarrow [[a]_{A_i} - \text{ani}]_{N_j} \rangle$

در این زیر طرح‌واره، یک صفت در جایگاه پایه (a) قرار گرفته و ساختی از مقوله اسم و با معنای «حالت/وضعیت بودن SEM_i بودن» را به دست می‌دهد.

در بررسی پیکره پژوهش، دو ساخت «آبادانی» و «زندگانی» که از مقوله اسم هستند، توسط این زیر طرح‌واره تولید می‌شوند. در این قسمت به‌عنوان مثال، ساخت «آبادانی» را بررسی می‌کنیم. زیر طرح‌واره این ساخت به صورت زیر بازنمایی می‌شود:

$\langle [N_j \text{ حالت/وضعیت آباد بودن}] \leftrightarrow [[\text{آباد}]_{A_i} - \text{ani}]_{N_j} \rangle$

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، در زیر طرح‌واره بالا، صفت «آباد» در جایگاه پایه قرار گرفته و بعد از آن، پسوند اشتقاقی «-انی» آمده است. حاصل قسمت صوری این زیر طرح‌واره، یک ساخت اشتقاقی از جنس اسم است. در قسمت معنایی زیر طرح‌واره نیز، معنای «حالت/وضعیت آباد بودن» برای آن درج شده است. بدین ترتیب، بر ساخت «آبادانی» وارد زبان شده و کاربرد خود را به عنوان اسم، پیدا می‌کند.

در اینجا لازم است که به بر ساخت «آبادانی» از مقوله صفت و با معنای «کسی/چیزی که منصوب به شهر آبادان است»، اشاره کوتاهی کنیم. ساخت «آبادانی» با معنی فوق‌الذکر، توسط پسوند اشتقاقی «-انی» تولید نمی‌شود؛ بلکه، اضافه شدن پسوند «-ی» که آن را «-ی نسبت» می‌نامیم، به ساخت «آبادان»، در ساخت «آبادانی» دخالت دارد. در ساخت «آبادان» نیز، پسوند جمع فارسی «ان» به صفت «آباد» اضافه می‌گردد. این ساخت اساساً در طرح‌واره پسوند اشتقاقی «-انی» جای نمی‌گیرد و زیر طرح‌واره آن، به صورت زیر بازنمایی می‌شود:

$\langle [A_i \text{ کسی/چیزی که منصوب به شهر آبادان است}] \leftrightarrow [[\text{abad}]_{A_i} - \text{an(Plural)}_j - i(\text{Relative})_k]_{A_i} \rangle$

در اینجا، از ذکر رابطه پایگانی این زیر طرح‌واره با (زیر) طرح‌واره‌ای که خود از آن مشتق شده، خودداری می‌گردد.

۵-۱-۳. زیر طرح‌واره پسوند «-انی» با پایه حرف اضافه

در این قسمت، به زیر طرح‌واره سوم پسوند اشتقاقی «-انی» می‌پردازیم. این زیر طرح‌واره که در ساخت سه واژه از پیکره پژوهش دخالت دارد، از اضافه شدن یک پایه حرف اضافه به پسوند «-انی» تشکیل می‌شود؛ اما تفاوت آن با دو زیر طرح‌واره قبل (A.1 و A.2) این است که برخلاف دو زیر طرح‌واره قبلی، هنوز در این مرحله از رابطه پایگانی، مقوله ساخت حاصل از زیر طرح‌واره

مشخص نیست؛ چراکه اساساً، زیر طرحواره پسوند «-انی» با پایه حرف اضافه، قادر است دو ساخت مختلف از مقوله صفت و اسم را به دست دهد. به همین دلیل، این زیر طرحواره، خود شامل دو زیر طرحواره است. ابتدا به زیر طرحواره پسوند «-انی» با پایه حرف اضافه اشاره می‌کنیم. این زیر طرحواره به شکل زیر بازنمایی می‌شود:

A.3. <[[a]_{Pi} -ani]_{Xj}>

در این زیر طرحواره، پایه‌ای (a) از جنس حرف اضافه، در کنار پسوند اشتقاقی «-انی» قرار می‌گیرد؛ اما هنوز در این مرحله، جنس ساخت حاصل از بخش صوری زیر طرحواره، مشخص نیست. X نشان‌دهنده عدم مشخص‌بودگی مقوله این ساخت است؛ لذا هنوز بخش معنایی این زیر طرحواره نیز مشخص نیست. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، هنوز این زیر طرحواره درجه انتزاعی بالایی دارد و لازم است تا زیر طرحواره (ها) ی دیگری برای آن مشخص شوند. در ادامه، به تبیین دو زیر طرحواره برای A.3 می‌پردازیم.

زیر طرحواره نخستی که از A.3 مشتق می‌شود، حاصل پیوند یک پایه از جنس حرف اضافه با پسوند «-انی» است که ساختی از جنس صفت را به دست می‌دهد. نکته مهم اینکه این حرف اضافه باید یک حرف اضافه مکانی باشد. به این زیر طرحواره توجه کنید:

A.3.1. <[[a]_{(P-loc)i} -ani]_{Aj} ↔ [SEM_i موقعیت/جایگاه/موقعیت]_{Aj}>

در بررسی پیکره پژوهش، دو ساخت «تحتانی» و «فوقانی» توسط این زیر طرحواره حاصل می‌شوند. در اینجا لازم به توضیح است که حروف اضافه مکانی، حروفی هستند که برای توصیف موقعیت مکانی یک شیء در ارتباط با شیء دیگر به کار می‌روند (رتزشمیت، ۱۹۸۸: ۱). این حروف بیانگر موقعیت دو یا چند چیز نسبت به هم است و روابط معنایی آن را مشخص می‌کند. با توجه به گسترش شبکه معنایی «تحت» و «فوق»، به نظر می‌رسد که این دو واژه، علاوه بر حفظ نقش قیدی و صفتی و کاربرد اسم مکان، دارای کاربرد حرف اضافه‌ای نیز هستند. برای مثال در عبارت «تحت همه این شرایط» می‌توان «تحت» را با «با» و یا حرف اضافه مکانی «زیر» جایگزین کرد. به هر حال در پژوهش پیش رو، کاربرد حرف اضافه‌ای «تحت» و «فوق» مد نظر بوده است. در زیر طرحواره A.3.1، تنها پایه‌های حرف اضافه‌ای در جایگاه a قرار می‌گیرند که نشان‌دهنده موقعیت (location) باشند؛ مانند پایه‌های «تحت» و «فوق». هر یک این دو پایه که نشان‌دهنده موقعیت چیزی یا کسی هستند، قبل از پسوند «-انی» قرار گرفته و یک صفت اشتقاقی با معنای «قرارگرفته در موقعیت/جایگاه SEM_i» را می‌سازند. در این قسمت برای نمونه، ساخت «تحتانی» را بررسی می‌کنیم. زیر طرحواره این ساخت، به شکل زیر بازنمایی می‌شود:

<[[a]_{(P-loc)i} -ani]_{Aj} ↔ [قرارگرفته در موقعیت/جایگاه تحت]_{Aj}>

برساختِ «تختانی» حاصل از این زیر طرح‌واره کاملاً غیر انتزاعی است و وارد زبان می‌شود. در این قسمت ممکن است این ایراد مطرح شود که چرا بقیه حروف اضافه نشان‌دهنده موقعیت، مانند «زیر» و «بالا» در جایگاه پایه اسمی (a) قرار نمی‌گیرند و اساساً طرح‌واره‌های ساختی برای توجیه ساختواژه کفایت نمی‌کنند. پاسخ به این ایراد این است که در ساختواژه ساختی، الگوی شناختی ذهن مد نظر است. طبق روند شناخت در یادگیری هر زبان بشری، کودک ابتدا با «برساخت» های زبان برخورد پیدا می‌کند و سپس از قیاس آنها، طرح‌واره را تشخیص می‌دهد. به همین دلیل است که اساساً پایه حرف اضافه‌ای «زیر» وارد زیر طرح‌واره A.3.1 نمی‌شود؛ چراکه قبل از آن، ساخت «زیرانی» وارد زبان نشده است. این پاسخ، در مورد عدم ورود هر پایه‌ای به طرح‌واره‌های مختلف صدق می‌کند. موضوع مهم همان است که مغز بشر، ابتدا برساخت را می‌آموزد و سپس ساخت آن را تشخیص می‌دهد و نه برعکس.

حاصل زیر طرح‌واره دومی که از A.3 مشتق می‌شود، ساختی از مقوله اسم است و تنها در ساختِ اسمِ «پیشانی» در پیکره دخالت دارد. این زیر طرح‌واره به صورت زیر بازنمایی می‌شود:

A.3.2. $\langle [N_j] \text{عضوی از بدن که در موقعیت } SEM_i \text{ قرار گرفته است} \rangle \leftrightarrow \langle [a]_{P_i} - \text{ani} \rangle_{N_j}$

انتزاع این زیر طرح‌واره، با پر کردن جایگاه a با یک حرف اضافه بدین صورت مرتفع می‌شود: قرار گرفتن این حرف اضافه در کنار پسوند «-انی»، باید حتماً به نحوی معنای «عضوی از بدن» را بازنمایی کند؛ یعنی معنای عضوی از بدن را بدهد که در جایگاه SEM_i قرار گرفته باشد. طبق پیکره پژوهش، ساخت «پیشانی» توسط این زیر طرح‌واره حاصل می‌شود که در این قسمت به بازنمایی ملموس آن می‌پردازیم:

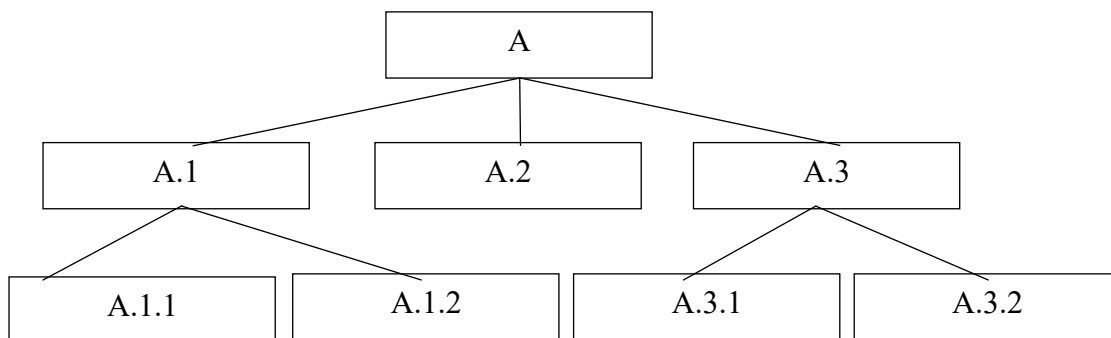
$\langle [N_j] \text{عضوی از بدن که در موقعیت پیش قرار گرفته است} \rangle \leftrightarrow \langle [P_i] \text{پیش} \rangle_{N_j}$

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، زیر طرح‌واره بالا حاوی هیچ درجه‌ای از انتزاع نیست و اکنون، ساخت «پیشانی» که حاصل آن است، وارد زبان شده و برساختِ «پیشانی» نام می‌گیرد. تا این مرحله، طرح‌واره پسوند «-انی» که آن را A نامیدیم، به همراه سه زیر طرح‌واره خود معرفی شدند: (۱) زیر طرح‌واره A.1 که در آن یک اسم در جایگاه پایه قرار می‌گیرد و خروجی آن یک صفت است؛ این زیر طرح‌واره زایا است و خود شامل دو زیر طرح‌واره A.1.1 و A.1.2 می‌شود؛ (۲) زیر طرح‌واره A.2 که در آن یک صفت در جایگاه پایه قرار می‌گیرد و خروجی آن یک ساختِ اسمی است؛ و (۳) زیر طرح‌واره A.3 که در آن یک حرف اضافه در جایگاه پایه قرار می‌گیرد و خروجی آن یا از نوع صفتی است (زیر طرح‌واره A.3.1) و یا از نوع اسمی (زیر طرح‌واره A.3.2). جدول ۱، (زیر) طرح‌واره‌های ساختی پسوند اشتقاقی «-انی» در زبان فارسی را به همراه ساخت‌های خروجی آنکه از پیکره تحقیق به دست آمده‌اند، نشان می‌دهد.

جدول ۱.۱ (زیر) طرح‌واره‌های ساختی و ساخت‌های خروجی پسوند اشتقاقی «-انی» در زبان فارسی

کد (زیر) طرح‌واره	(زیر) طرح‌واره ساختی
A	$\langle [[a]_{X_i} - \text{ani}]_{Y_j} \rangle$
A.1	$\langle [[a]_{N_i} - \text{ani}]_{A_j} \rangle$
A.1.1	$\langle [[a]_{N_i} - \text{ani}]_{A_j} \leftrightarrow [SEM_i \text{ است}] \rangle$ جسمانی، حقانی، دیدگانی، ربانی، روحانی، صمدانی، عقلانی، نفسانی، وحیانی، خسروانی، عصبانی
A.1.2	$\langle [[a]_{(N\text{-thing})_i} - \text{ani}]_{A_j} \leftrightarrow [SEM_i \text{ زیاد}] \rangle$ چراغانی، شهوانی، طولانی، ظلمانی، عضلانی، نورانی
A.2	$\langle [[a]_{A_i} - \text{ani}]_{N_j} \leftrightarrow [SEM_i \text{ بودن}] \rangle$ آبادانی، زندگانی
A.3	$\langle [[a]_{P_i} - \text{ani}]_{X_j} \rangle$
A.3.1	$\langle [[a]_{(P\text{-loc})_i} - \text{ani}]_{A_j} \leftrightarrow [SEM_i \text{ قرارگرفته در جایگاه/موقعیت}] \rangle$ تحتانی، فوقانی
A.3.2	$\langle [[a]_{P_i} - \text{ani}]_{N_j} \leftrightarrow [SEM_i \text{ قرارگرفته است}] \rangle$ پیشانی

شکل ۳، ساختار شبکه‌ای و رابطه پایگانی (زیر) طرح‌واره‌های پسوند اشتقاقی «-انی» در زبان فارسی را نشان می‌دهد.

شکل ۳. ساختار شبکه‌ای و رابطه پایگانی (زیر) طرح‌واره‌های پسوند اشتقاقی «-انی» در زبان فارسی

در این ساختار شبکه‌ای، هرچه از بالا به سمت پایین برویم، میزان انتزاعی بودن (زیر) طرح‌واره‌ها کم می‌شود و به تولید ساخت‌های عینی زبان نزدیک‌تر می‌شویم.

در این قسمت از مقاله، به واکاوی پسوند اشتقاقی «-ایی» در زبان فارسی طبق رویکرد ساختواژه ساختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶) می‌پردازیم. در بررسی پیکره پژوهش (فرهنگ فارسی زانسو، ۱۳۷۲)، تعداد ۸ واژه دارای پسوند اشتقاقی «-ایی» به دست آمد که ابتدا طرح‌واره و سپس زیر طرح‌واره‌های دخیل در تولید آنها را تبیین می‌کنیم. طرح‌واره پسوند اشتقاقی «-ایی» دارای دو زیر طرح‌واره است که در ادامه به تبیین و مشخص کردن جفت صورت-معنای آنها می‌پردازیم.

۲-۵. طرح‌واره پسوند «-ایی»

طرح‌واره پسوند اشتقاقی «-ایی» در زبان فارسی به صورت زیر بازنمایی می‌شود:

B. <[[a]_{Xi} -aji]_{Yj}>

طبق طرح‌واره بالا، یک پایه از مقوله نامشخص و با نمایه *i* در کنار پسوند اشتقاقی «-ایی» قرار گرفته و ساختی با مقوله نامشخص و با نمایه *j* را به دست می‌دهد. به دلیل انتزاع بالای این طرح‌واره، کلیه برساخت‌های اشتقاقی دارای پسوند «-ایی» با آن توجیه می‌شوند و همین امر دلیل زیایی بالاتر طرح‌واره‌ها نسبت به زیر طرح‌واره‌های خود است. این طرح‌واره، شامل دو زیر طرح‌واره است که این دو زیر طرح‌واره قادرند ساخت‌های اشتقاقی دارای پسوند «-ایی» در پیکره را توجیه کنند. در زیر طرح‌واره اول، پایه‌ای از جنس صفت در کنار پسوند اشتقاقی «-ایی» قرار گرفته و ساختی از مقوله اسم را به دست می‌دهد. در زیر طرح‌واره دوم نیز، پایه‌ای از جنس اسم در کنار پسوند اشتقاقی «-ایی» قرار گرفته و ساختی از مقوله صفت را به دست می‌دهد. زیر طرح‌واره اول در توجیه تعداد ۱ ساخت از پیکره و زیر طرح‌واره دوم در توجیه تعداد ۷ ساخت از پیکره دخالت دارند؛ به همین دلیل می‌توان گفت که زیر طرح‌واره دوم زیاتر است. در ادامه، هر یک از این دو زیر طرح‌واره بررسی می‌شوند.

۲-۵-۱. زیر طرح‌واره پسوند «-ایی» با پایه صفت

زیر طرح‌واره اول پسوند اشتقاقی «-ایی» در زبان فارسی به صورت زیر بازنمایی می‌شود:

B.1. <[[a]_{Ai} -aji]_{Nj} ↔ [حالت SEM_i بودن]_{Nj}>

در این زیر طرح‌واره، یک پایه از مقوله صفت قبل از پسوند اشتقاقی «-ایی» قرار گرفته و ساختی با مقوله اسم را به دست می‌دهد. معنای این ساخت نیز «حالت SEM_i بودن» تعریف شده است. ساخت «سیرایی» (به معنای اشباع) با این زیر طرح‌واره تولید می‌گردند. در این ساخت، پایه «سیر» در کنار پسوند «-ایی» قرار می‌گیرد. برای روشن‌تر شدن موضوع، زیر طرح‌واره ساخت «سیرایی» را بررسی می‌کنیم. الگوی زیر، زیر طرح‌واره ساخت «سیرایی» را نشان می‌دهد:

<[[[سیر]_{Ai} -aji]_{Nj} ↔ [حالت سیر بودن]_{Nj}>

در این زیر طرح‌واره، پایه «سیر» به عنوان صفت، جایگاه پایه را پر کرده و همراهی آن با پسوند «-ایی»، ساختی به معنای «حالت سیر بودن» را به دست داده است. جفت صورت-معنای این زیر طرح‌واره کاملاً ملموس است و اکنون، ساخت «سیرایی» از آن تولید شده و بر ساخت «سیرایی» را تشکیل می‌دهد.

۵-۲-۲. زیر طرح‌واره پسوند «-ایی» با پایه اسم

زیر طرح‌واره دوم پسوند اشتقاقی «-ایی» در زبان فارسی، ساخت تعداد ۷ واژه از پیکره را در برمی‌گیرد. الگوی B.2 این زیر طرح‌واره را نشان می‌دهد.

B.2. <[[a]_(N-with final /i/)-aj*i*]_{Aj} ↔ [SEM_i]وَابِسْتَه/مَرْبُوطَ بَه [SEM_i]

طبق این زیر طرح‌واره، یک پایه (a) از مقوله اسم (که معمولاً اسم خاص است؛ مانند اسم افراد، شهرها و کشورها) در کنار پسوند «-ایی» قرار گرفته و ساختی با معنای «وابسته/مربوط به SEM_i» را به دست می‌دهد. این زیر طرح‌واره در تولید ساخت‌های «لیبیایی، اتیوپیایی، سبیریایی، چامسکیایی، بولیویایی، رومانیایی، یوگسلاویایی» دخیل است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، پایه تمام ساخت‌های حاصل از زیر طرح‌واره B.2 به مصوت /i/ ختم می‌شود؛ یعنی شرط ورود پایه اسمی به زیر طرح‌واره B.2 این است که آن اسم مختوم به واکه /i/ باشد و ساخت حاصل از اشتقاق پسوند «-ایی» با معنای «وابسته/مربوط به SEM_i» با پایه‌ای مختوم به مصوت‌های دیگر یا صامت، مردود است. به نظر می‌رسد با توجه به اتفاق دو واکه در کنار هم (واکه /i/ در انتهای پایه و واکه /a/ در ابتدای پسوند)، کاربران زبان یک واج میانجی را بین این دو به کار می‌برند که توضیح آواشناسی آن هدف این مقاله نیست. در اینجا مجدداً یادآوری یک اصل مهم ساختار شناختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶) ضروری به نظر می‌رسد و آن اینکه انسان ابتدا بر ساخت را می‌آموزد و سپس از قیاس بر ساخت‌ها، ساخت و طرح‌واره آن را تشخیص می‌دهد. لذا ساخت «*ماهایی» (ماهی به معنای جانوری که در آب زندگی می‌کند)، با وجود مختوم به /i/ بودن، به هیچ عنوان وارد زیر طرح‌واره B.2 نشده و بر ساخت «*ماهایی» در زبان فارسی وجود ندارد.

در اینجا، ساخت «چامسکیایی» را به عنوان نمونه‌ای از زیر طرح‌واره B.2 بررسی می‌کنیم. الگوی زیر، زیر طرح‌واره ساخت «چامسکیایی» را نشان می‌دهد:

<[[a]_(N-with final /i/)-aj*i*]_{Aj} ↔ [SEM_i]وَابِسْتَه/مَرْبُوطَ بَه چامسکی]

در زیر طرح‌واره بالا، پایه «چامسکی» از مقوله اسم در جایگاه قبل از پسوند «-ایی» قرار گرفته و ساخت «چامسکیایی» با معنای «وابسته/مربوط به چامسکی» تولید شده است. بر ساخت «چامسکیایی» نیز در زبان فارسی استفاده می‌شود.

در اینجا به ارائه توضیح کوتاهی درباره ساخت «چامسکیایی» و ۶ ساخت دیگر نام‌برده شده در بالا که در پیکره پژوهش، با زیر طرح‌واره B.2 تولید شده‌اند، می‌پردازیم. طبق اصول ساختار شناختی، وند بومی هر زبان باید به پایه بومی خود بپیوندد و در صورت اتفاق وند بومی با پایه غیربومی، آن ساخت مسدود^۱ می‌گردد؛ اما در مورد ساخت «چامسکیایی» و دیگر موارد نام‌برده شده در بالا می‌بینیم که وند فارسی «-ایی» با پایه‌ای غیرفارسی (مانند «چامسکی») متفق شده

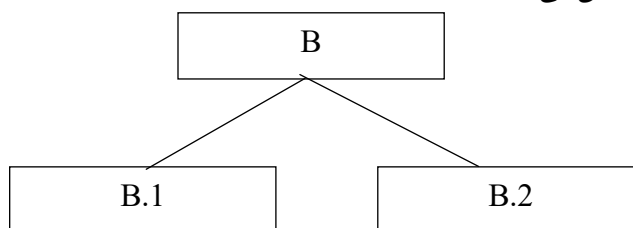
و ساخت حاصل (به عنوان مثال «چامسکیایی»)، در زبان فارسی مسدود نشده است. در اینجا لازم به یادآوری است که اساساً این اهل زبان هستند که زبان را می‌سازند و نه زبان‌شناسان؛ لذا اگر ساخت‌هایی مانند «چامسکیایی»، «لیبیایی» و دیگر موارد، در زبان فارسی رواج دارند و مسدود نشده‌اند، نمی‌توان مانع استفاده اهل زبان از این ساخت‌ها شد؛ مگر اینکه زبان‌شناسان به کمک رسانه و با خلاقیت، قاعده‌ای بومی را جایگزین کنند که همان معنای «وابسته/مربوط به SEM_i» را بدهد؛ و بدون جایگزین کردن یک قاعده، نمی‌توان اهل زبان را در یک خلأ برای یافتن ساختی که معنای زیر طرح‌واره B.2 را بدهد، قرارداد.

تا این مرحله، طرح‌واره پسوند «-ایی» که آن را B نامیدیم، به همراه دو زیر طرح‌واره خود معرفی شدند: (۱) زیر طرح‌واره B.1 که در آن یک پایه صفتی در کنار پسوند اشتقاقی «-ایی» قرار گرفته و ساختی از مقوله اسم را به دست می‌دهد؛ و (۲) زیر طرح‌واره B.2 که در آن یک پایه اسمی مختوم به /i/ در کنار پسوند «-ایی» قرار گرفته و ساختی از مقوله صفت را به دست می‌دهد. جدول ۲، (زیر) طرح‌واره‌های پسوند «-ایی» را با ذکر مثال‌های موجود در پیکره نشان می‌دهد.

جدول ۲. (زیر) طرح‌واره‌های ساختی و ساخت‌های خروجی پسوند اشتقاقی «-ایی» در زبان فارسی

کد (زیر) طرح‌واره	(زیر) طرح‌واره ساختی
B	$\langle [[a]_{X_i} - aji]_{Y_j} \rangle$
B.1	$\langle [[a]_{A_i} - aji]_{N_j} \leftrightarrow [SEM_i \text{ بودن}]_{N_j} \rangle$
	سیرایی (اشباع)
B.2	$\langle [[a]_{(N\text{-with final } /i/)i} - aji]_{A_j} \leftrightarrow [SEM_i \text{ وابسته/مربوط به}]_{A_j} \rangle$
	لیبیایی، اتیوپیایی، سیریبایی، چامسکیایی، بولیویایی، رومانیایی، یوگسلاویایی

شکل ۴، ساختار شبکه‌ای و رابطه پایگانی (زیر) طرح‌واره‌های پسوند اشتقاقی «-ایی» در زبان فارسی را نشان می‌دهد.

شکل ۴. ساختار شبکه‌ای و رابطه پایگانی (زیر) طرح‌واره‌های پسوند اشتقاقی «-ایی» در زبان فارسی

در این ساختار شبکه‌ای، هرچه از بالا به سمت پایین برویم، میزان انتزاعی بودن (زیر) طرح‌واره‌ها کم می‌شود و به تولید ساخت‌های واقعی زبان نزدیک‌تر می‌شویم.

داده‌های مربوط به پسوند اشتقاقی «-ال»، تعداد ۱۱ واژه مشتق است که با بررسی پیکره پژوهش (فرهنگ فارسی زانسو، ۱۳۷۲) به دست آمد. بررسی این داده‌ها طبق رویکرد ساختار شناختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶) نشان می‌دهد که طرح‌واره ساخت واژگان اشتقاقی دارای پسوند «-ال» شامل سه زیر طرح‌واره اصلی است که زیر طرح‌واره اول از پیوند یک پایه صفتی به پسوند «-ال» (مانند «گودال»)، زیر طرح‌واره دوم از پیوند یک پایه اسمی به پسوند «-ال» (مانند «چنگال») و زیر طرح‌واره سوم از پیوند یک پایه فعلی به پسوند «-ال» تشکیل می‌شود (مانند «نهاد» و «روال»); زیر طرح‌واره سوم، خود شامل دو زیر طرح‌واره دیگر است و ساخت حاصل همه زیر طرح‌واره‌های پسوند «-ال»، از مقوله اسم است؛ به عبارت دیگر، پسوند اشتقاقی «-ال» تنها در ساخت اسم دخالت دارد. هرکدام از زیر طرح‌واره‌های اول و دوم پسوند «-ال»، در ساخت ۴ واژه از پیکره پژوهش دخیل هستند. زیر طرح‌واره سوم و دو زیر طرح‌واره مشتق از آن نیز در ساخت ۳ واژه از پیکره مشارکت می‌کنند. در ادامه، به تبیین (زیر) طرح‌واره‌های پسوند اشتقاقی «-ال» در زبان فارسی و بیان دقیق جفت صورت-معنای آنها می‌پردازیم.

۳-۵. طرح‌واره پسوند «-ال»

طرح‌واره پسوند اشتقاقی «-ال» در زبان فارسی طبق الگوی C بازنمایی می‌شود.

C. <[[a]_{Xi} -al]_{Nj}>

طبق این طرح‌واره انتزاعی، پایه‌ای از مقوله نامعلوم، در کنار پسوند اشتقاقی «-ال» قرار گرفته و ساختی از مقوله اسم را به دست می‌دهد. در این طرح‌واره، تنها پسوند اشتقاقی «-ال» و مقوله ساخت حاصل که اسم است، مشخص است و بقیه موارد نامعلوم است؛ لذا، این طرح‌واره زایایی بالایی دارد و هرچه عناصر نامشخص آن مشخص شوند، از درجه زایایی آن کاسته خواهد شد. طرح‌واره پسوند اشتقاقی «-ال» در زبان فارسی، دارای سه زیر طرح‌واره است که در ادامه به تبیین و معرفی جامع آنها می‌پردازیم.

۱-۳-۵. زیر طرح‌واره پسوند «-ال» با پایه صفت

در زیر طرح‌واره اول پسوند اشتقاقی «-ال» در زبان فارسی، یک صفت در جایگاه پایه قرار گرفته و همراهی آن با پسوند مذکور، ساختی از مقوله اسم را به دست می‌دهد. بازنمایی این زیر طرح‌واره را در C.1 می‌بینید.

C.1. <[[a]_{Ai} -al]_{Nj} ↔ [چیزی که دارای ویژگی SEM_i است]

طبق پیکره پژوهش، زیر طرح‌واره بالا در تولید ۴ ساخت «گودال، پوچال، سفیدال، منگال» دخیل است. در اینجا برای نمونه، زیر طرح‌واره ساخت «گودال» را که هنوز در زبان فارسی رواج بیشتری نسبت به بقیه موارد دارد، بررسی می‌کنیم. الگوی زیر، زیر طرح‌واره ساخت «گودال» را نشان می‌دهد:

<[[a]_{Ai} -al]_{Nj} ↔ [چیزی که دارای ویژگی «گود» است]

زیر طرح‌واره بالا، حاوی هیچ درجه‌ای از انتزاع نیست و همه عناصر آن مشخص هستند. پایه «گود» از جنس صفت در جایگاه a در زیر طرح‌واره C.1 قرار گرفته و حاصل، اسم «گودال» با معنای «چیزی که دارای ویژگی «گود» است» است؛ حال این ساخت، وارد زبان شده و برساخت «گودال» را تشکیل می‌دهد. چهار ساخت فوق‌الذکر دیگر نیز به همین منوال ساخته می‌شوند.

۵-۳-۲. زیر طرح‌واره پسوند «-ال» با پایه اسم

زیر طرح‌واره دوم پسوند اشتقاقی «-ال» در زبان فارسی، به صورت زیر بازنمایی می‌شود:

C.2. $\langle [a]_{N_i} - al \rangle_{N_j} \leftrightarrow [SEM_i \text{ دارد}] \leftrightarrow \langle [a]_{N_i} - al \rangle_{N_j}$ چیزی که به‌گونه‌ای شباهت به SEM_i دارد

طبق این زیر طرح‌واره، پایه‌ای از مقوله اسم قبل از پسوند اشتقاقی «-ال» قرار گرفته و ساختی مجدداً از مقوله اسم را به دست می‌دهد. این ساخت به معنای «چیزی که به‌گونه‌ای شباهت به SEM_i دارد» است. با بررسی پیکره پژوهش، تعداد ۴ ساخت اشتقاقی طبق زیر طرح‌واره C.2 ساخته می‌شوند که عبارت‌اند از: «چنگال»، «گالال»، «دنبال» و «تپال» (تپه+ال). برای روشن‌تر شدن موضوع، به بیان زیر طرح‌واره ساخت «چنگال» که هنوز در زبان فارسی به خوبی رایج است، می‌پردازیم. الگوی زیر، زیر طرح‌واره ساخت «چنگال» را نشان می‌دهد:

$\langle [a]_{N_i} - al \rangle_{N_j} \leftrightarrow [SEM_i \text{ دارد}] \leftrightarrow \langle [a]_{N_i} - al \rangle_{N_j}$ چیزی که به‌گونه‌ای شباهت به چنگ دارد

در این زیر طرح‌واره، اسم «چنگ» در جایگاه پایه قرار گرفته و بعد از آن، پسوند اشتقاقی «-ال» آمده است. حاصل این زیر طرح‌واره، ساخت «چنگال» است که همانند پایه خود، از مقوله اسم است. طبق زیر طرح‌واره بالا، ساخت «چنگال» یعنی «چیزی که به‌گونه‌ای شباهت به چنگ دارد». این زیر طرح‌واره کاملاً ملموس است و با ساخت «چنگال»، برساخت آن وارد زبان می‌شود. بقیه ساخت‌های ذکر شده در بالا نیز با زیر طرح‌واره C.2 تولید می‌شوند. لازم به ذکر است که توضیح فرایند آوایی رخ داده در ساخت «تپال» در حوزه موضوع این مقاله نیست و به آن نمی‌پردازیم.

۵-۳-۳. زیر طرح‌واره پسوند «-ال» با پایه فعل

با بررسی پیکره پژوهش، تعداد ۳ ساخت «پوشال»، «نپال» و «روال» از پیوست یک پایه فعلی به پسوند اشتقاقی «-ال» به دست آمده‌اند. این زیر طرح‌واره، نسبت به دو زیر طرح‌واره قبلی پسوند «-ال»، زیایایی کمتری دارد. زیر طرح‌واره پسوند اشتقاقی «-ال» در زبان فارسی به صورت C.3 بازنمایی می‌شود.

C.3. $\langle [a]_{V_i} - al \rangle_{N_j}$

زیر طرح‌واره C.3 تنها پیوست فعل به پسوند «-ال» و تولید یک اسم را نشان می‌دهد و هنوز درجه انتزاع بالایی دارد؛ چراکه هیچ مشخصه‌ای برای این پایه فعلی و نیز هیچ مشخصه‌ای در بخش معنایی عنوان نشده است؛ لذا ذکر مشخصه پایه فعلی و مشخصه معنایی، زیر طرح‌واره (ها) ی ملموس‌تری را به دست می‌دهد. با بررسی دو ساخت موجود در پیکره پژوهش، دو زیر

طرح‌واره برای زیر طرح‌واره C.3 مشخص می‌شود. در ادامه به تبیین این دو زیر طرح‌واره می‌پردازیم.

در زیر طرح‌واره نخستی که از زیر طرح‌واره C.3 مشتق می‌شود، یک مشخصه صوری و مشخصه معنایی از درجه انتزاع آن کاسته است و حاصل، همچنان از مقوله اسم است. الگوی C.3.1 نشان‌دهنده این زیر طرح‌واره است.

C.3.1. <[N_j] چیزی که مفعول عمل SEM_i می‌شود] ↔ [a]_{(stem of pres V)_i -al}]N_j>

در این زیر طرح‌واره، مشخصه زمان برای پایه فعلی که قبل از پسوند «-ال» قرار می‌گیرد، در نظر گرفته شده است. زیر طرح‌واره C.3.1 به خوبی نشان می‌دهد که این پایه فعلی حتماً باید دارای زمان حال باشد؛ به عبارت دیگر، در ساخت اسم اشتقاقی با پسوند «-ال» در زبان فارسی، تنها بن فعلی مضارع در جایگاه پایه قرار می‌گیرد. در بخش معنایی زیر طرح‌واره C.3.1 نیز، معنای «چیزی که مفعول عمل SEM_i می‌شود» درج شده است که همان کنش‌پذیر بن مضارع است. در بررسی پیکره پژوهش، ساخت «نهال» و «پوشال» توسط این زیر طرح‌واره تولید می‌شود. الگوی زیر، زیر طرح‌واره «نهال» را نشان می‌دهد:

<[N_j] چیزی که مفعول عمل «نهادن» می‌شود] ↔ [a]_{(stem of pres V)_i -al}]N_j «نه»>

در زیر طرح‌واره بالا، بن مضارع «نه» در جایگاه پایه و قبل از پسوند اشتقاقی «-ال» قرار گرفته است. حاصل قسمت صوری این زیر طرح‌واره، ساخت «نهال» است که به معنای «چیزی که مفعول عمل «نهادن» می‌شود»، یا به عبارت دیگر، کنش‌پذیر فعل «نهادن» است. حال، بر ساخت «نهال» وارد زبان فارسی شده و به‌وفور استفاده می‌شود.

تفاوت زیر طرح‌واره اول و دوم زیر طرح‌واره C.3 در این است که بن مضارع فعلی که در جایگاه پایه قرار می‌گیرد، کنش‌پذیر دارد و یا ندارد؛ یعنی تفاوت این دو زیر طرح‌واره، در بخش معنایی آن نمود می‌یابد. الگوی C.3.2 زیر طرح‌واره دوم C.3 را نشان می‌دهد.

C.3.2. <[N_j] نحوه و مراتب عمل SEM_i] ↔ [a]_{(stem of pres V)_i -al}]N_j>

همان‌گونه که در بخش صوری زیر طرح‌واره بالا مشاهده می‌کنید، یک بن فعلی با زمان مضارع در جایگاه پایه (a) قرار گرفته و سپس پسوند «-ال» اضافه می‌شود. حاصل این ساخت از مقوله اسم است. حال با دقت در بخش معنایی زیر طرح‌واره بالا درمی‌یابیم که اضافه شدن پسوند «-ال» به بن مضارع، معنای «نحوه عمل» را به SEM_i افزوده است؛ یعنی دیگر «کنش‌پذیر» نیست تا دستخوش SEM_i شود؛ بلکه «نحوه» و «مراتب» عمل SEM_i مدنظر است.

بررسی پیکره پژوهش نشان می‌دهد که تنها ساخت «روال» طبق زیر طرح‌واره C.3.2 حاصل می‌شود که الگوی آن در زیر آمده است:

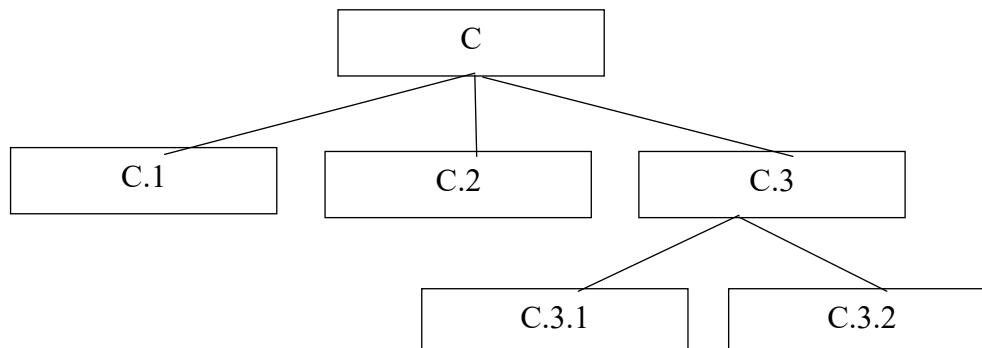
<[N_j] نحوه و مراتب عمل «رفتن»] ↔ [a]_{(stem of pres V)_i -al}]N_j «رو»>

در این زیر طرح‌واره، بن مضارع «رو» در جایگاه پایه قرار گرفته و حاصل اتفاق آن با پسوند «-ال»، معنای «نحوه عمل رفتن» را می‌دهد. واضح است که دو زیر طرح‌واره C.3.1 و C.3.2 زایایی بسیار کمتری نسبت به بقیه زیر طرح‌واره‌های پسوند «-ال» دارند. در ضمن، توضیح فرایند آوایی رخ داده در ساخت «روال» در حوزه موضوع این مقاله نیست و به آن نمی‌پردازیم. تا این مرحله، طرح‌واره پسوند اشتقاقی «-ال» در زبان فارسی که آن را C نامیدیم، به همراه سه زیر طرح‌واره خود معرفی شدند: (۱) زیر طرح‌واره C.1 که در آن یک پایه صفتی قبل از پسوند «-ال» قرار گرفته و حاصل، یک ساخت اسمی است؛ (۲) زیر طرح‌واره C.2 که در آن یک پایه اسمی قبل از پسوند «-ال» قرار گرفته و حاصل، یک ساخت اسمی است؛ و (۳) زیر طرح‌واره C.3 که در آن یک فعل در جایگاه پایه قرار گرفته و حاصل، مجدداً یک ساخت اسمی است. این زیر طرح‌واره شامل دو زیر طرح‌واره است که در اولی ستاک فعل مضارعی به پسوند «-ال» می‌پیوندد که مشخصه «کنش‌پذیر» دارد؛ و در دومی، ستاک فعل مضارعی به پسوند «-ال» می‌پیوندد که مشخصه «کنش‌پذیر» را ندارد و «نحوه» و «مراتب» را نشان می‌دهد. جدول ۳، (زیر) طرح‌واره‌های پسوند «-ال» را با ذکر مثال‌های موجود در پیکره نشان می‌دهد.

جدول ۳. (زیر) طرح‌واره‌های ساختی و ساخت‌های خروجی پسوند اشتقاقی «-ال» در زبان فارسی

کد طرح‌واره (زیر)	(زیر) طرح‌واره ساختی
C	$\langle [[a]_{Xi} -al]_{Nj} \rangle$
C.1	$\langle [Nj] \text{ چیزی که دارای ویژگی } SEM_i \text{ است} \rangle \leftrightarrow \langle [[a]_{Ai} -al]_{Nj} \rangle$ گودال، پوچال، سفیدال، منگال
C.2	$\langle [Nj] \text{ چیزی که به گونه‌ای شباهت به } SEM_i \text{ دارد} \rangle \leftrightarrow \langle [[a]_{Ni} -al]_{Nj} \rangle$ چنگال، گلال، دنبال، تپال
C.3	$\langle [[a]_{Vi} -al]_{Nj} \rangle$
C.3.1	$\langle [Nj] \text{ چیزی که مفعول عمل } SEM_i \text{ می‌شود} \rangle \leftrightarrow \langle [[a]_{(stem of pres V)i} -al]_{Nj} \rangle$ پوشال، نهال
C.3.2	$\langle [Nj] \text{ نحوه و مراتب عمل } SEM_i \rangle \leftrightarrow \langle [[a]_{(stem of pres V)i} -al]_{Nj} \rangle$
	روال

شکل ۵، ساختار شبکه‌ای و رابطه پایگانی (زیر) طرح‌واره‌های پسوند اشتقاقی «-ال» در زبان فارسی را نشان می‌دهد.

شکل ۵. ساختار شبکه‌ای و رابطه پایگانی (زیر) طرح‌واره‌های پسوند اشتقاقی «-ال» در زبان فارسی

در این ساختار شبکه‌ای، هرچه از بالا به سمت پایین برویم، میزان انتزاعی بودن (زیر) طرح‌واره‌ها کم می‌شود و به تولید ساخت‌های واقعی زبان نزدیک‌تر می‌شویم.

۶. نتیجه

در پژوهش حاضر، به تحلیل چندمعنایی سه پسوند فارسی «-انی»، «-ایی» و «-ال» با رویکردی شناختی و در چارچوب نظریه ساختار شناختی بوی (۲۰۱۰، ۲۰۱۶) و بر اساس داده‌های پژوهش از فرهنگ فارسی زانوسو (کشانی، ۱۳۷۲) پرداختیم. این نظریه، رابطه شبکه‌ای بین معانی مختلف هر پسوند را به طور نظام‌مند نشان می‌دهد و این خود دلیلی بر ضرورت بررسی معانی پسوندهای اشتقاقی طبق نظریه ساختار شناختی است. بررسی داده‌های پژوهش نشان داد که واژه‌های حاوی هر یک از این سه پسوند اشتقاقی که از لحاظ معنایی با هم تفاوت و موجب چندمعنایی پسوندهای نام‌برده شده‌اند، در واقع حاصل طرح‌واره‌ها و زیر طرح‌واره‌های متفاوتی هستند که از لحاظ صوری و معنایی متفاوت‌اند. واژه‌های دارای پسوند «-انی»، در قالب یک شبکه طرح‌واره‌ای قرار می‌گیرند که پایین‌ترین سطح آن، شامل پنج زیر طرح‌واره متفاوت است. دو مورد از این زیر طرح‌واره‌ها پایه اسمی، دو مورد پایه حرف اضافه‌ای و یک مورد پایه صفتی دارند. شبکه طرح‌واره‌ای پسوند «-ال» در پایین‌ترین سطح خود دارای چهار زیر طرح‌واره متفاوت است که ناظر بر واژه‌های ساخته‌شده با این پسوند هستند. در دو مورد از این زیر طرح‌واره‌ها، عنصر پایه از مقوله ستاک حال فعل و در دو مورد دیگر از مقوله اسم یا صفت است. در نهایت مشخص شد که در پایین‌ترین سطح شبکه طرح‌واره‌ای پسوند «-ایی»، تنها دو زیر طرح‌واره وجود دارد که یکی دارای پایه اسمی و دیگری دارای پایه صفتی است. تحلیل داده‌ها نشان داد که از لحاظ معنایی، قرار گرفتن هر یک از پسوندهای نام‌برده در طرح‌واره‌ها و زیر طرح‌واره‌های مختلف، باعث شکل‌گیری معانی خاصی می‌شود. پسوند «-انی» معانی متفاوتی از قبیل «ارتباط/انطباق با یک مفهوم خاص»، «داشتن درجه بالایی از یک ویژگی خاص»، «حالت»، «قرار گرفتن در

موقعیتی خاص» و همچنین «موقعیت عضوی از بدن» را به وجود می‌آورد. پسوند «-ال» در زیر طرح‌واره‌های متفاوت خود، دارای معانی متفاوتی شامل «داشتن یک ویژگی خاص»، «شبهت»، «کنش پذیری» و «نحوه انجام عمل» است. پسوند «-ایی»، دو معنای «حالت» و «وابستگی» (به‌خصوص وابستگی به یک مکان جغرافیایی یا شخص خاص) را به طرح‌واره‌های پذیرنده خود می‌افزاید. بر اساس نظریه ساختواژه ساختی، چندمعنایی این پسوندها را نمی‌توان در سطح واژه‌های عینی تبیین نمود؛ بلکه این چندمعنایی را باید مربوط به سطح طرح‌واره‌های ساختی دانست که انتزاعی‌تر از واژه‌های عینی زبان هستند.

منابع

- بامشادی، پارسا و داوری اردکانی، نگار. (۱۳۹۶). رویکردی ساختی-شناختی به پسوند «-ار» در زبان فارسی، *جستارهای زبانی*، ۴ (پیاپی ۵۸)، ۷۳۵-۷۶۶.
- بامشادی، پارسا و داوری اردکانی، نگار. (۱۳۹۷). رویکردی ساختی-شناختی به پسوند «-گار» در زبان فارسی، *پژوهش‌های زبانی*، ۲، ۴۵-۶۶.
- بامشادی، پارسا و قطره، فریبا. (۱۳۹۶). چندمعنایی پسوند «-ی» فارسی: کندوکاوی در چارچوب ساختواژه ساختی. *جستارهای زبانی*، دوره ۱، شماره ۷ (پیاپی ۴۲)، ۲۸۹-۲۶۵.
- بامشادی، پارسا و انصاریان، شادی و داوری اردکانی، نگار. (۱۳۹۷). چندمعنایی پسوند «-انه» فارسی: رویکرد ساختواژه ساختی. *مطالعات زبان و گویش‌های غرب ایران*، دوره ۴، شماره ۲۲، ۳۹-۲۱.
- بامشادی، پارسا و انصاریان، شادی و داوری اردکانی، نگار. (۱۳۹۸). پسوندهای اشتقاقی «-ین» و «-ینه» در چارچوب ساختواژه ساختی. *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، سال ۴، شماره ۲ (پیاپی ۸)، ۱۴۴-۱۲۱.
- رفیعی، عادل و حدائق رضایی. (۱۳۹۸). ساخت اسامی مشتق از پسوند «-گر» از منظر صرف ساختی. *جستارهای زبانی*، ۳ (پیاپی ۵۱)، ۷۱-۹۴.
- عظیم دخت، زلیخا و رفیعی، عادل و حدائق رضایی (۱۳۹۷). تنوعات معنایی واژه‌های مرکب مختموم به ستاک حال «باب» در زبان فارسی: رویکرد صرف ساختی. *پژوهش‌های زبان‌شناسی*، دوره ۱۰، شماره ۲ (پیاپی ۱۹)، ۸۳-۱۰۲.
- Bamshadi, Parsa, and Davari Ardakani, Negar. (2017). A Structural-Cognitive Approach to the Suffix "-ar" in the Persian Language, *Linguistic Essays*, 4 (Issue 58), 735-766.
- Bamshadi, Parsa, and Davari Ardakani, Negar. (2018). A Structural-Cognitive Approach to the Suffix "-gar" in the Persian Language, *Language Research*, 2, 45-66. [In Persian.]
- Bamshadi, Parsa, and Ghatreh, Fariba. (2017). The Polysemy of the Persian Suffix "-i": An Exploration within the Framework of Structural Morphology. *Linguistic Essays*, Volume 8, Issue 7 (Issue 42), 289-265.
- Bamshadi, Parsa, Ansarian, Shadi, and Davari Ardakani, Negar. (2018). The Polysemy of the Persian Suffix "-aneh": A Structural Morphological Approach. *Studies in Language and Dialects of Western Iran*, Volume 6, Issue 22, 39-21. [In Persian.]

- Arcodia, G. F. (2011). "A Construction Morphology Account of Derivation in Mandarin Chinese". *Morphology*, 21, 89-130.
- Azimdokht, Zoleikha, Rafa'i, Adel, and Hadaeq Razai. (2018). Semantic Variations of Compound Words Ending with the Base "yab" in the Persian Language: A Structural Morphological Approach. *Linguistic Research*, Volume 10, Issue 2 (Issue 19), 83-102. [In Persian.]
- Bamshadi, Parsa, Ansarian, Shadi, and Davari Ardakani, Negar. (2019). Derivational Suffixes "-in" and "-ineh" within the Framework of Structural Morphology. *Persian Language and Iranian Dialects*, Year 4, Issue 2 (Issue 8), 144-121. [In Persian.]
- Booij, G. (2009). "Phrasal names: a constructionist analysis". *Word Structure*, 2, 219-240.
- Booij, G. (2010). *Construction morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Booij, G. (2013). "Morphology in Construction Grammar". In T. Hoffmann & G. Trousdale (eds.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar* (pp. 255-274). Oxford: Oxford University Press.
- Booij, G. (2016). "Construction Morphology". In A. Hippisley & G.T. Stump (eds.), *The Cambridge Handbook of Morphology* (pp. 424-448). Cambridge: Cambridge University Press.
- Booij, G. (ed.) (2018). *The Construction of Words: Advances in Construction Morphology*. Cham: Springer.
- Booij, G. and M. Hüning (2014). "Affixoids and constructional idioms". In R. Boogaart, T. Coleman and G. Rutten (eds.), *Extending the scope of Construction Grammar* (pp. 77-105). Berlin: De Gruyter Mouton
- Goldberg, A.E. (1995). *Constructions: A Construction Grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, R.W. (2008). *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Langacker, R.W. (2009). *Investigations in cognitive grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Rafa'i, Adel, and Hadaeq Razai. (2019). The Structure of Nouns Derived from the Suffix "-gar" from a Structural Morphological Perspective. *Linguistic Essays*, 3 (Issue 51), 71-94. [In Persian.]
- Retz-Schmidt, G. (1988). Various views on spatial prepositions. *Al Magazine*, 9(2), 95-105.
- Wang, J. L., Jackson, L. A., Zhang, D. J., & Su, Z. Q. (2012). The relationships among the Big Five Personality factors, self-esteem, narcissism, and sensation-seeking to Chinese University students' uses of social networking sites (SNSs). *Computers in Human Behavior*, 28(6), 2313-2319.
- Woodrow, L. (2011). College English writing affect: Self-efficacy and anxiety. *System*, 39(4), 510-522.
<https://doi.org/10.1016/j.system.2011.10.017>

- Zhang, X., & McEneaney, J. E. (2020). What is the influence of peer feedback and author response on Chinese University students' English writing performance? *Reading Research Quarterly*, 55(1), 123-146. <https://doi.org/10.1002/rrq.259>
- Zhang, Y., & Guo, H. (2012). A study of English writing and domain-specific motivation and self-efficacy of Chinese EFL learners. *Journal of Pan-Pacific Association of Applied Linguistics*, 16(2), 101-121.
- Zou, D., Wang, M., Xie, H., Cheng, G., Wang, F. L., & Lee, L. K. (2021). A comparative study on linguistic theories for modeling EFL learners: facilitating personalized vocabulary learning via task recommendations. *Interactive Learning Environments*, 29(2), 270-282. <https://doi.org/10.1080/10494820.2020.1789178>